

İşraki Düşüncede Türlerin Efendileri Meselesi

İsmail ERDOĞAN*

ABSTRACT

The Lords of Species in Ishraqi Thought. The Lords of Species is a term used by the philosophers of Ishraqi, the thinkers of Shiite and the mystics. This term is placed in the Islamic Philosophy by Suhrawardi. It is named as Gabriel and Holy Spirit in the religions. In the philosophy of Aristotelian is named and Active Nous (Faal Akıl) or archetype of humanity. There are Lords for other species. But they are named by name of species or names of Pahlavi (Old Persian language). The Lords of Species guard both the species and the persons for that species. It is claimed, The Lords of Species is origin and reality for species and the the persons are division for this origin and the reality. This term is identified with the Platonic ideas, the angels and the names of divinity.

KEYWORDS: Lords of Species, Platonic ideas, name of divinity, angels, Ishraqi (Illumination).

Giriş

İslam Felsefesi'nin Meşşâilîk'ten sonra ikinci büyük kolu olan İşraki Felsefe, gerek metot gerekse terminoloji bakımından belki de daha orijinal bir felsefe olmasına rağmen, ülkemizde bu alanla ilgili yeterli bir çalışmanın yapıldığını söyleyemeyiz. Bu sebeple, söz konusu alandaki boşluğun doldurulmasına küçük de olsa bir katkısı olabileceği düşüncesiyle, adı geçen ekolün önemli kavramlarından olan Türün Efendisi/ Türlerin Efendileri (Rabbu'n-Nev'/ Erbâbu'l-Envâ) kavramını incelemeyi uygun gördük.

Ancak bu kavramın anlaşılabilmesi için, onun varlık hiyerarşisi içerisindeki yerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple, Türlerin Efendileri'nin de aralarında bulunduğu İslam Düşüncesi'ndeki çeşitli varlık hiyerarşilerinden kısaca bahsetmek istiyoruz. Bu hiyerarşide, varlığın zorunlu (vâcib) ve olurlu (mümkün) varlık olarak adlandırılması genel kabul gören bir kategori şeklindedir. Ayrıca maddî ve ruhânî varlıklar, süflî ve ulvî varlıklar, etkin (müessir) ve yönetici (müdebbir) varlıklar, ayaltı ve ayüstü varlıklar, gerçek ve hayâlî varlıklar, kesif ve latif varlıklar gibi varlık ayrımları da yapılmaktadır.

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Ün. İlähiyat Fakültesi.

Konumuz olan Türlerin Efendileri (Erbabu'l-Enva') denilen varlıklar, etkin varlıklarla doğrudan alâkalı olduğu için, önce bu varlıklar hakkında kısa bir bilgi vermek gerekmektedir.

İslam Felsefesi'nin iki önemli ekolu olan meşşâî ve işrakîler, âlemin Tanrı'dan sudûr etmek sûretiyle ve belli bir hiyerarşiye göre meydana geldiğini iddia etmişlerdir. Varlıkların bu şekilde meydana gelmesinde ise bazı etkin varlıkların rolü bulunmaktadır. Söz konusu varlıklar hakkında daha derli toplu bilgiler verilmiş ve bu varlıklar bazı özel isimlerle anılmışlardır. Söz konusu varlıklardan, varlığın meydana gelmesinde etkin olan varlıklara, genel olarak etkin varlıklar denir. Ancak etkin varlıklar, gerçek etkin olan Tanrı ile karıştırılmaması için, hakiki olarak etkin olmayan (müessir-i gayri hakikî) varlık olarak da adlandırılır.¹

Bütün varlıkların Tanrı tarafından doğrudan değil de vasıtalı olarak yaratıldığı fikrinin açıklamasına da kısaca değinmekte fayda vardır. Bilindiği gibi gerek meşşâî ve gerekse işrakî filozoflarınca benimsenen bir kural vardır: "Birden ancak bir çıkar." Bu kurala göre, yetkin bir varlık olan Tanrı'nın yaratacağı varlığın da, kendisi gibi yetkin olmasa da mükemmel bir varlık olmalıdır. Bu varlık da, yani ilk yaratılan varlığın da birden fazla olmaması gerekmektedir. Çünkü yetkin varlığın bir tek yönü vardır, bu da yetkinliktir. Dolayısıyla böyle bir varlık, sadece bu özelliği taşıyan bir tek varlık meydana getirmek durumundadır. Eğer birden fazla varlık meydana getirir ise, bu, yetkin varlığın ya birkaç yönü olduğunu gösterir ya da, yaratacağı varlıkların hepsinin aynı özelliklerde olmasını gerektirir. Halbuki aynı özellikleri taşıyan bir çok varlık yaratmak yerine bir tek varlık yaratmak, yetkin varlık için daha makûldür. Bundan dolayı yetkin varlığın mükemmel olarak yaratacağı varlığın da bir tek olması gerekir.

Mükemmel olarak yaratılan ilk varlık, Tanrı kadar yetkin olmadığı için birden fazla özelliğe sahiptir. Yani hem yaratılan bir varlık, hem de başka varlıklar meydana getirmeye kabiliyetli bir varlıktır. İşte bu ilk yaratılan varlıktan itibaren çokluk ortaya çıkmaktadır. Ancak her varlık türü ortaya çıktıkça, yetkinlik mertebesinde biraz daha uzaklaşma ve dolayısıyla da farklılaşma meydana gelmektedir. Bu durumda, her mükemmel varlık, kendisinden daha az mükemmel varlığın meydana gelmesinin bir sebebi veya etkini (müessir) olmaktadır.

Bu silsile, mükemmelliği en az olan unsurlara kadar devam edip gelir. Bundan dolayı her varlığın etkin sebebinin, kendisinden bir üst derecede olması gerekmektedir. Çünkü aynı derecede olan varlıkların birbirlerinin sebebi olması mümkün değildir. İşte bu prensip bağlamında, Tanrı'dan sonra etkin olan ilk varlıklar akıllardır. Akıllar ise aynı zamanda bütün cisim ve cisim olmayan varlıklardan oluşan âlemlerin etkin (müessir) sebepleridirler.²

1 Kindî, *Gerçek ve Mecazî Etkin Üzerine*, (Felsefî Risaleler içinde), çev. Mahmut Kaya, İstanbul, 1994, 75-76.

2 Geniş bilgi için bkz. Kindî, *Oluş ve Bozuluşun Yakın Sebepleri Üzerine*, (Felsefî Risaleler

Kısaca belirttiğimiz bu kurala göre etkin olma bakımından en üstün olan varlık, yetkin mertebesinde bulunan Tanrı'dır. Ondan sonra ise, sırasıyla akıllar, nefler ve cisimler gelmektedir. Bu itibarla, üzerinde durmak istediğimiz maddî âlem de doğrudan Tanrı tarafından yaratılmış olmayıp, aracı varlıklar vasıtasıyla meydana gelmiştir. Bu aracı varlıkların farklı filozoflar tarafından Faal Akıl, Tümel Akıl, Tümel Nefs ve Felekî Cisimlerin Nefsleri olarak adlandırıldığını görmekteyiz.

İslam filozoflarının çoğuna göre, cismanî varlığın meydana gelmesinde etkin olan varlıklar, semavî akıllardır. Bu akıllara, meşşâî filozoflarca On Akıl (Ukûl-i Aşere), işrakî filozoflarca Tûlî Akıllar³ ve dini terminolojide, el-Meleü'l-A'lâ gibi adlar verilmektedir.⁴

İşrakî ekolde, akıllar âlemini oluşturan Tûlî Akıllar denilen etkin akıllara birinci derecede bulunan anlamında anne melekler (ümme'hât) veya "asıllar" da denilmektedir.

Tûlî akıllar, boylamsal (tûlî) düzeyi temsil eden akıllar olup, aynı zamanda âlemin meydana gelmesinin sebebi olan ve âlemin kendisinden yaratıldığı varlıklardır.⁵ Çünkü işrakî doktrine göre, âlemde, Tanrı'dan nurların yayılması ve bu nurların en son madde haline dönmesi prensibi bulunmaktadır. Dolayısıyla, Nurlar Nuru denilen Tanrı'ya en yakın olan nur, berzahlar oluşturmak sûretiyle derece derece karanlığa dönüşmekte ve en sonunda madde meydana gelinceye kadar bu işlem devam etmektedir. İşte, boylamsal düzey veya anneler denilen bu akıllar, aynı zamanda feleklerin ve cismanî âlemin heyûlâsı durumunda olan varlıklardır.

İşrakîlik'te bir de asıl olmayıp ikinci derecede bulunan akıllar vardır ki, bunlara da ikincil (sevanî) akıllar denilmektedir. İşte Türlerin Efendileri (Erbâbu'l-Envâ') de denilen bu ikincil akıllar, Tûlî akıllar gibi etkin olmayan ancak onlar tarafından meydana getirilmiş olan varlıkların, türlerinin ve şahıslarının korunmasını sağlayan akıllardır.⁶

Türlerin Efendileri olarak adlandırılan yönetici varlıklar, işrakî filozoflarca belli bir hiyerarşiye tabi tutularak, varlık sıralaması içerisindeki yerleri açıkça belirtmişlerdir. Bu varlık taksiminde, Akıllar ile Nefler tabakası arasında yer alan ve "Efendiler" (Erbab) adı verilen Türlerin Efendileri, Misalî Varlıkların Efendileri (Erbabu'l-Mevcudâtî'l- Misaliyye), Felekî Varlıkların Efendileri (Erbabu'l-Mevcudâtî'l- Felekîyye) ve Unsurlu Varlıkların Efendileri (Erbabu'l-Mevcudâtî'l- Unsuriyye) olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.⁷

çinde), çev. Mahmut Kaya, İstanbul, 1994, 97-98; Kindî, *Gerçek ve Mecazî Etkin Üzerine*, 75-76; es-Sa'd b. Mansûr b. Kemmûne, *el-Cedîd fî'l-Hikme*, tah. Hamid Mer'îd el-Kubeysi, Bağdad, 1403/1982, 519 vd.

3 Sühreverdî, *el-Meşârî, ve'l-Mutarahat*, (Mecmua fî'l-Hikmeti'l-İlahiyye), haz. Henry Corbin, İstanbul, 1945, 453.

4 Kasabbaşızâde İbrahim, *Sefînetü'l-Mesâil*, (Süleymaniye Ktp. Halet Efendi-792), 75a.

5 S. Hüseyin Nasr, *Üç Müslüman Bilge*, çev. Ali Ünal, İstanbul, (trs.), 83-85.

6 Sühreverdî, *el-Meşârî*, 463.

7 Muhammed Kaşanî en-Neragî, *el-Lemeâtü'l- Arşîyye*, 179b (<http://www.naraqi.com/ara/g/g05/06>).

Bunlardan bizim üzerinde duracağımız Unsûrî Varlıkların Efendileri olan Erbab Tabakası'dır. Bu tabaka hakkında ileride bilgi vereceğimiz için, diğer iki tabaka hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

Misalî Varlıkların Efendileri, Misal Âlemi denilen ve akıllar âlemi ile cisimler âlemi arasında bulunan ve her iki âlemdeki varlıkların sûretlerinin kendisinde bulunduğu âlemin varlığa gelmesinin sebebi olan varlıklardır. Bu varlıklara Gözetici Nurlar (Envâru'l-Müşahadiyye) ismi verilir.

Felekî Varlıkların Efendileri ise, feleklerin varlığa gelmelerinin sebebi olan varlıklardır. Bu varlıklara da Aydınlatıcı Nurlar (Envaru'l- İşrakîyye) denilmektedir.⁸

Varlık hiyerarşisi içerisindeki yerini belirtmeye çalıştığımız Türlerin Efendileri'nin mahiyetini açıklamadan önce, bu kavramı oluşturan terimin kelimelerini de kısaca açıklamak istiyoruz.

Türlerin Efendileri teriminin tekili olan Rabbu'n-Nev' teriminin, ilk kelimesi olan "rab", Arapça'da; efendi, terbiye eden,⁹ idare eden, başkan, bir şeyin sahibi, besleyen, ıslah eden, nimet veren¹⁰ gibi anlamlara gelmektedir.

Terimin ikinci kelimesi nev' ise, Arapça çeşit, tür ve sınıf anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise, şahısları muhtelif olan eşyaya delalet eden bir isimdir.¹¹

Ancak mantık ilminde nev'in ayrı bir anlamı bulunmaktadır. Nev', beş tümeli oluşturan kavramların ikincisidir. Beş tümelin birincisi cins olup, altında türlerin sıralandığı kavramdır. Tür ise cinsi oluşturan alt varlıklar anlamına gelmektedir. Meselâ hayvan, cinsi ifade ederken, hayvanı oluşturan varlıklardan birisi olan insan ise türdür. Yani tür, cinsin altında sıralanan ve onun bazı özelliklerini taşıyan varlıktır.¹²

a) Felsefî Bir Terim Olarak Türlerin Efendileri

Kelime anlamlarını ayrı ayrı verdiğimiz Rabbu'n-Nev', terimi, Türün Rabbi, Türün Sahibi, Türün Efendisi, Türün Terbiye Edicisi ve Türün Koruyucusu gibi anlamlara gelmektedir. Bu sebeple söz konusu terimin Türkçe tam karşılığını belirlemede zorlanmaktayız. Çünkü bu alanda Türk dilinde fazla bir araştırma yapılmamış, sadece yabancı dillerde yazılmış bazı kitap ve makaleler Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu çeviriler ise genelde batı dillerinden yapıldığı için, "Rabbu'n-Nev'" teriminin anlamı doğrudan Arapça'dan değil, batı dillerinden Türkçe'ye aktarılmıştır. Dolayısıyla batı dillerinden yapılan bu çevirilerde Rabbu'n-Nev'

8 Kaşanî, *el-Lemeât*, 180a.

9 İsfahanî'ye göre terbiyeden maksat, nefsi ilim ile terbiye etmektir. Krş. Hüseyin b. Muhammed Ragıb el- İsfehani, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, İstanbul, 1986, 269.

10 Rabb kelimesinin anlamları hakkında bkz: Mütercim Asım, *Kâmûs*, I, (Bahriye Mat.), 1305, 256-57; Seyyid Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Kur'an'ın Dört Temel Terimi; İlah-Rab-Din-İbadet*, çev. Mahmut Osmanoğlu, İstanbul, 1999, 45-48.

11 Şerif Ali b. Muhammed el-Cürçani, *Kitabu't-Tarifat*, (b.y, trs), 247.

12 Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara, 1974, 23.

teriminin İngilizce karşılığı olarak gösterilen “*Lord of Species*” veya “*Master of Species*” kelimesi esas alınmış ve Türkçe’ye de “Türlerin Efendisi” şeklinde çevrilmiştir.¹³ Biz bu çevirileri de göz önünde bulundurarak Rabbu’n-Nev’ terimini “Türün Efendisi” ve “Erbâbu’l-Enva’” terimini de Türlerin Efendileri olarak dilimize çevirmek istiyoruz.

Felsefi bir terim olarak Türlerin Efendileri, özellikle İshrâkî filozoflar ile bazı şîî düşünürler ve bir takım mutasavvıflar tarafından kullanılan bir terimdir. Meşşâîler böyle bir terimi kullanmadıkları gibi, Türlerin Efendileri fikrine benzer görüşlere de pek itibar etmemişlerdir. Buna rağmen, İbn Sinâ gibi bazı meşşâî filozoflar, Türlerin Efendileri olarak isimlendirmese de benzer özellikleri taşıyan bazı varlıkların bulunduğunu imâ etmektedirler. Onlar bu varlıklara özel bir isim vermeseler de, insan türünün yöneticisi olan varlıkların, Fa’al Akıl olduğunu iddia etmektedir. Çünkü, Fa’al Akıl, hem ruhânî hem de soyut melek olup, ameli işler yerine akıllı varlıkların yetkinlik kazanması ile ilgilendir.¹⁴ Bunların yanında bir de ruhânî olmakla birlikte, soyut olmayan varlıklar vardır ki, bunlar da nefslerdir. Nefslerin en şerefli olanları da feleklerin nefslerdir. Felleklerin nefsleri, maddelerde izlenimde bulunan (muntabia) cismanî bir kuvvet olup, insanlardaki düşünen nefs (en-nefsü’n-nâtika) mesabesindedir.¹⁵

Meşşâîlerin bu görüşlerinden hareketle, onların “Türlerin Efendileri” fikrine sahip olduklarını söylemek mümkün değildir. Zira İshrâkîlerin savunduğu Türlerin Efendileri fikri ile meşşâîlerdeki soyut varlıklar anlayışı aynı değildir. Ancak Abdurrahman Bedevî’nin iddiasına göre, meşşâîlerin mufârik akılları ile, İshrâkîlerin Türlerin Efendileri dedikleri Arzî Akıllar, hemen hemen aynı şeyleri ifâde etmektedir.¹⁶

Bedevî’nin bu görüşü elbette ki tenkitlere açıktır. Çünkü şu ana kadar yaptığımız araştırmada, meşşâîlerin Türlerin Efendisi fikrine benzer bir görüşüne rastlayamadık.

Türlerin Efendileri fikri, İslam Felsefesi’ne Sühreverdi tarafından yerleştirilmekle birlikte¹⁷ farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Bu konuda bilgi veren filozofların görüşlerinden hareketle Türlerin Efendileri’ni, ister misal, ister felekler, isterse cisimler âleminde olsun, her varlık türünün koruyucusu ve gözeticisi olan varlıklar şeklinde tanımlamak mümkündür.¹⁸ Yani Türlerin

13 S. Hüseyin Nasr, “Molla Sadrâ”, (*İslam Düşüncesi Tarihi*, III), çev. Mustafa Armağan, İstanbul, 1991, 166.

14 İbn Sinâ, *Necat (İlahiyat)*, Mısır, 1357/1938, 273.

15 Felekî nefisler hakkında geniş açıklamalar için bkz: İbn Sinâ, *el-İşârât ve’t-Tenbihât*, İkinci kısım, üçüncü nemt, (tas. ve tah. Süleyman Dünya, Kahire), 1366/1947, 454; *eş-Şifâ - İlahiyat* 2, (tah. M. Yusuf Musa, Said Zayed, S. Dünya), Kahire, 1380/1960, 402 vd.

16 Abdurrahman Bedevî, *el-Müsülül-Akyilletül-Eflatuniyye*, (yazarı meçhul), haz. Abdurrahman Bedevî, Kâhire, 1947(Takdim), 39.

17 Hasan Muhammed Mekki el-Âmili, *Nazariyyetül-Ma’rife*, Beyrut-Lübnan, 1411/1990, 80.

18 Bedevî, *el-Müsül* (takdim), 32-33.

Efendileri, bir varlığın meydana gelmesinde etkin olmayan; ancak onların etkin bir varlık tarafından meydana getirilmiş olan varlıklarını devam ettirmekle görevlendirilmiş bulunan varlıklardır.

Yönetici konumundaki bu varlıklara, yöneticileri olduğu varlıkların türlerine göre farklı adlar verilmiştir. Meselâ, insan türünün efendisinin adı, dinî terminolojide Cebrâil veya Kutsal Ruh, felsefî terminolojide ise Faal Akıl'dır. Bundan dolayı, bu varlıklara "İnsan Türünün Efendisi" (Rabbu Nev'i'l-İnsan) de denilmektedir.¹⁹ Diğer türlerin de benzer şekilde efendileri bulunmaktadır. Ancak bu varlıklara, ya ait oldukları türlerin adına izafeten veya eski İran dili olan Pehlevice adlar verilmektedir. Meselâ, su türünün efendisine "Rabbu'l-Mâ" veya Pehlevice, "Hurdad", bitki türünün efendisine "Rabbu'n-Nebât" veya "Murdad", ateş türünün efendisine "Rabbu'n-Nâr" veya "Erdîbehişt" maden türünün efendisine "Rabbu'l-Meâdin" veya "Şehriyor" gibi adlar verilmektedir.²⁰ Bu isimler aynı zamanda Zerdüştlük'te de ruhânî varlıkları adlandırmak için kullanılmaktadır. Meselâ Zerdüştlük'te Erdîbehişt, Tanrı'nın ilk yarattığı varlık olan Behmen'den²¹ sonra yaratılan ikinci, Şehriyor üçüncü, Hurdad beşinci ve Murdad ise altıncı varlığa verilen isimdir.²²

İşrâkî filozofların iddialarına göre, Türlerin Efendileri, hem türü hem de türlere ait olan şahısları korur ve onların devamını sağlar. Bir nevi Türlerin Efendileri asıl ve hakikat; tür ve şahıslar ise bu asıl ve hakikatin furu'u gibidirler.²³ Bir başka benzetme ile, Türlerin Efendileri bir ayna, türlere ait şahıslar ise bu aynada görülen sûretler gibidir.²⁴

Türlerin Efendileri hakkında ilk derli toplu bilgiyi Sühreverdî'nin verdiğini belirtmiştik. Ancak Sühreverdî, Türlerin Efendileri'ni "Rabbu'n-Nev" teriminden başka "Sâhibu't-Tulsım", "Sâhibu'l-Esnâm"²⁵ ve "Sâhibu'n-Nev" gibi isimlerle de adlandırmıştır. Hikmetül-İşrâk adlı eserinde Türlerin Efendileri hakkında dağınık olarak bilgi veren Sühreverdî, el-Meşâri' ve'l-Mutarahât adlı eserinin bir bölümünü, "Türlerin Efendileri Olan Akılların İspatı" konusuna ayırmıştır. Söz konusu bölümde Sühreverdî, önce varlıkları kısımlara ayırmış ve daha sonra da bu kısımlar içerisinde, Türlerin Efendileri'nin yerini belirtmiştir. Ancak Sühreverdî, kendi fikirlerini doğrudan ifade etmek yerine, önce kendisinden evvelki filozofların görüşlerini aktarmış ve kendisinin de bu fikirleri benimsediğini açıklamalarıyla belli etmeye çalışmıştır.²⁶ Sühreverdî'nin bu tarzı, kendisinin hiçbir konuda yeni bir şey söylemediği, bilakis daha önce söylenen ve kaybolmaya yüz tutmuş şeyleri hatırlattığı²⁷ şeklindeki iddialarla paralellik göstermektedir.

19 Nasr, *Üç Müslüman Bilge*, 86.

20 Sühreverdî, *el-Meşâri'* 460.

21 Sühreverdî, *Hikmetül-İşrâk*, haz. Henry Corbin, Tahran, 1953, 128.

22 Kaşânî, *el-Lemeât*, 182b.

23 Kaşânî, *el-Lemeât*, 180b.

24 *el-Müsül* (yazarı meçhul, haz. Abdurrahman Bedevî, Kahire, 1947), 13.

25 Sühreverdî, *Hikmetül-İşrâk*, 143-44.

26 Krş. Sühreverdî, *el-Meşâri'*, 453-64.

27 Nasr, *Üç Müslüman Bilge*, 73.

Sühreverdî'ye göre Türlerin Efendileri, Yüce kahir nurlardan tamamen ayrı varlıklar olup, Sabit Küreler denilen âlemin altında bulunan felekler, basit unsurlar ve mürekkep varlıkların yöneticileri olan ve nuranî suretleri bulunan varlıklardır. Söz konusu varlıklar, sahibi oldukları varlıklardan daha öncedirler. Bu sebeple altlarında bulunan varlıklardan hiçbir şekilde etkilenmezler. Onlar üzerinde sıkı bir kontrole sahip oldukları için de Sahibu't-Tılsım olarak adlandırılırlar.²⁸

Sühreverdî, Türlerin Efendileri'nin varlıklar hiyerarşisi içerisindeki yerini belirtmeden önce, varlıkları etki eden (müessir), etkilenen (müteessir) ve etki (eser) olmak üzere üç kategoriye ayırmıştır. Birinci kategori de kendi arasında sadece etki eden ve hem etki edip hem de etkilenen olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, varlığı zorunlu olan Tanrı ve ikincisi de akıllardır. Akıllar da kendi arasında ikiye ayrılmaktadır. Birincisi Tûlî Akıllar silsilesini oluşturan ve anneler (ümme'hât) olarak da adlandırılan akıllardır. Bu akıllar, tıpkı meşşâfilerin on aklı gibi birbirinin varlık sebebi olup, boylamsal düzeyde yer alan ve aralarında karakteristik olarak farklılıklar bulunan varlıklardır. Bunlara ayrıca etkin akıllar da denilmektedir.

İkinci kısım akıllar ise İkincil Akıllar ve Türlerin Efendileri olarak kabul edilen ve Tûlî akıllardan sudûr etmekle birlikte, birbirinin varlık sebebi olmayan ve aralarında öncelik ve sonralık yani illet ve ma'lûl olma bakımından bir ayrım bulunmayan Arzî Akıllar'dır. Arzî Akıllar, soyutlukta onuncu aklın altında ve nefslerin üstünde bulunmakta olup, ayrıca, Platon'un İdeleri, Soyut Akıllar ve Türlerin Efendileri olarak da adlandırılırlar.²⁹ Bu sebeple cisimler âlemindeki her varlık, enlemsel düzeyde bulunan meleklerin bir büyü (tılsım)'sü veya idol (sanem)'üdür. Bundan dolayı enlemsel düzeyde bulunan meleklerle Türlerin Efendileri veya Tılsımların Efendileri (Erbâbu't- Tılsım) de denilmektedir.³⁰ Çünkü bu meleklerden her birisi semavî ilk örneği olduğu türlerin üzerinde tasarruf sahibidir.³¹

İkincil akıllar olan Türlerin Efendileri, müdebbiri olduğu türlerin adları ile adlandırıldığı ve ait olduğu türlerin "tümel varlığı" olarak kabul edildiği için, bunlara Nevî İdeler de denilmektedir. Ancak bu varlıklar, boylamsal düzeyde bulunan akıllar gibi zatları ile kaim olmayıp, onların gölgeleri konumundadır. Söz konusu varlıkların, müdebbiri olduğu varlıklarda bulunan el, ayak, ağız ve burun gibi cismanî organları bulunmamaktadır. Buna rağmen kendilerine mahsus cismanî olmayan bazı organları vardır. Çünkü Türlerin Efendileri olan varlıklar "Ruhânî Zatlar"dır. Cismanî türler ise, efendisinin gölgesi mesabesinde olup, onun bir idolü (sanem) gibidir. Yani cismanî

28 Geniş bilgi için bkz: *Hikmetü'l-İsrâk*, 144-146

29 Sühreverdî, *el-Meşâri'*, 453. Ayrıca bkz: Kaşânî, *el-Lemeât*, 180b; Kasabbaşızâde, *Sefîne*, 15a-b.

30 Sühreverdî, *Hikmetü'l-İsrâk*, 143-44.

31 Nasr, *Üç Müslüman Bilge*, 84-85.

varlıklar, kendi türlerinin efendisi olan tümel varlığın birer heykeli mesabesinde dir.³²

Bu açıklamalarda Türlerin Efendileri'nin nefsler değil aklî varlıklar olduğunu anlamaktayız. Çünkü Türlerin Efendileri, maddî varlıkların bizzat koruyucusu, canlı varlıkların ise bitkisel, hayvanî ve insanî nefsleri ile irtibat kurarak yöneticileri olmalarına rağmen, kendileri nefis değildir. Bu iddiayı ileri sürenlerden Sühreverdî, görüşünün doğruluğunu göstermek için şöyle bir açıklama getirmektedir. Türlerin Efendileri nefis değildir; çünkü nefsin bir beden ile alâkası bulunmaktadır. Bu yüzden bedenin elem duyması ile kendisi de aynı elemi duyar. Halbuki Türlerin Efendileri, bir beden ile alâkası olmadığı için elem duymaz. Onun inayeti, türlerin tümünün bedenleri ile alâkalıdır. Ayrıca nefis mükemmel olması için bedene ihtiyaç duyarken, Türlerin Efendileri hakkında böyle bir durum söz konusu değildir.³³

Sühreverdî'nin yapmış olduğu akıllar taksimi, aslında büyük ölçüde İbn Sinâ'nın fikirlerinden etkilenmiş benzerdir. Zira İbn Sinâ da soyut varlıkları, dikey ve yatay olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Dikey olanlara gök akılları ve yatay olanlara ise gök nefsleri adını vermiştir.³⁴ Ancak Sühreverdî, İbn Sinâ'dan farklı olarak yatay varlıkları da akıllar olarak kabul etmiştir.

Sühreverdî'ye göre Türlerin Efendileri fikri, Şit (Agathedemon/Agasazîmûn), Empedokles ve Hermes'e kadar uzanmaktadır. Ancak onlar, bu fikirleri ispatlamak için hiçbir delil ileri sürmemişlerdir. Platon da aynı bilgileri Şit ve Hermes'ten almış fakat o da, bunları ispat hususunda bir gayret göstermemiş, sadece müşahede sonucu bazı bilgiler elde ettiğini belirtmekle yetinmiştir.³⁵

Türlerin Efendileri hakkındaki Sühreverdî'nin görüşleri ile ilgili çeşitli yorumların yapıldığını görmekteyiz. Mesela, Henry Corbin (ö.1978)'e göre, yönetici (müdebbir) konumunda olan iki tür varlık bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Cebrâil ve Kutsal Ruh gibi isimler verilen nurlardır ki, tüm insan bedenleri bu nurun idolüdür. Dolayısıyla bu nur da, insan türünün efendisidir. Diğer yönetici varlıklar ise, insanlardaki nefslerdir. Nefslar bedenin sahibi, beden ise nefsin idolüdür.³⁶

Toshihiko İzutsu (ö.1993) da benzer şekilde, Sühreverdî'nin Türlerin Efendileri hakkındaki görüşlerini Platon'un "imajinal" muadilleri olan ebedî "arketipler" olarak yorumlamakta ve duyuşal dünyadaki her şeyin bunların egemenliği altında bulunduğunu belirtmektedir.³⁷

32 Sühreverdî, *el-Meşâri'*, 455; Bedevî, *el-Müsül*, (takdim), 32.

33 Sühreverdî, *el-Meşâri'*, 459-460. Ayrıca bkz: *el-Müsül*, 73.

34 İbn Sinâ, *el-İşârât*, III, 278, Ayrıca bkz: Ali Durusoy, *İbn Sinâ Felsefesi'nde İnsan ve Âlemdeki Yeri*, İstanbul, 1993, 80.

35 Sühreverdî, *el-Meşâri'*, 460.

36 Bkz: *Hikmetü'l-İşrâk*, (205-206. sayfalardaki dipnotlar)

37 Toshihiko İzutsu, "İşrâkîlik", *İslam'da Bilgi ve Felsefe*, haz. Mustafa Armağan, İstanbul, 1999, 82.

Sühreverdî'den yaklaşık bir asır sonra vefat eden ve işrâkî bir filozof olarak kabul edilen İbn Kemmûne (ö.1284) de, Sühreverdî'nin görüşlerini benimsemekte ve Türlerin Efendileri olarak adlandırmaya da, türlerin birer koruyucusunun bulunduğunu kabul etmektedir. O da, her varlık türünün, ruhânî bir zat tarafından yönetilip korunmakta olduğu ve bu şekilde başka türlerle karışmadan varlıklarını devam ettirdiği görüşündedir. İşte bu ruhânî varlıklar, İbn Kemmûne'ye göre nefler (yani nebatî, hayvanî ve insanî nefler) olmayıp, akıllardır. Çünkü nefler, tümel bir varlık değil, şahıslar ile alâkası bulunan varlıklardır. Halbuki akılların cisim, cismanîyet ve şahıslar ile doğrudan bir alâkası bulunmamaktadır.³⁸

İşrâkî ve aynı zamanda Varlığın Birliği (Vahdet-i Vücut) felsefesine de mensup olan Molla Sadrâ, Sühreverdî'nin görüşlerine benzer şekilde, Türlerin Efendileri fikrini kabul etmektedir. Çünkü ona göre de ruhlar âleminde, dünyadaki varlıkların faaliyet ve ontolojik niteliklerinin gerçek sebebi olan ruhânî varlıklar bulunmaktadır. Bu varlıklar, hükümü altında bulunan varlıkların asılları veya ilkörnek (arketip)'leridir.³⁹

Molla Sadrâ'ya göre, cisimler âleminin her safhasında farklı farklı tezahür eden ilk örnek, gerçek âlemde aynı hakîkattir. Cisimler âleminde bulunan varlıklar ise, bu varlıkların yansımaları veya gölgeleridir. Bu sebeple ilk örnek ve cismanî varlıklar, bir birine benzer ve aynı gerçekliği paylaşırlar. Onlar sadece gerçek varlığa uzak veya yakın olma bakımından farklılık arzederler.⁴⁰

Molla Sadrâ'nın bu anlayışına göre, türlerin hem aklî sûretleri hem de türlere ait şahısların maddî cisimleri bulunmaktadır. Hatta yer yüzünün bile aklî bir başka sûreti vardır. Maddî olan varlıklar, aklî sûretlerin bir heykeli gibidir. İşte bu aklî sûretlere, o varlığın efendisi denilir. Bu varlıklara bazı özel isimler veren Molla Sadrâ da Sühreverdî gibi; suyun efendisinin Hurdad, bitkilerin efendisinin Murdad, ateşin efendisinin Erdibehiş⁴¹ ve insan türünün efendisinin de Ruhul-Kuds olduğunu belirtmektedir. İnsan türünün efendisi, diğer türlerin efendisinden mevki ve makam bakımından daha üstündür.

Görüldüğü gibi, Molla Sadrâ Türlerin Efendileri'ni ilk örnek olarak tanımlamakta, ancak bu varlıkların cismanî varlıklardan farklı olduklarını kabul etmemektedir. Ona göre cisimler âleminde bulunan varlıklarla, bu varlıkların efendileri aslında aynı varlıklardır. Sadece aralarında karakteristik farklılıklar bulunmaktadır. Bundan dolayı da, cismanî varlıklardan farklı olarak gözükmedirler.

Molla Sadrâ'nın bu görüşünün, onun vahdet-i vücutçu bir filozof olmasından kaynaklanmış olması mümkündür. Çünkü vahdet-i vücut felsefesinde,

38 İbn Kemmûne, *el-Cedîd fî'l-Hikme*, 519-524.

39 Molla Sadrâ, *eş-Şevâhidü'r-Rubûbiyye*, tas. Tak. S. Celaleddin Âştiyânî, Meşhed, 1346, 166-170.

40 Krş. Molla Sadrâ, *eş-Şevâhid*, 154-163; Ayrıca bkz: Nasr, *Molla Sadrâ*, 166.

41 Molla Sadrâ, *eş-Şevâhid*, 171.

varlıkların ayrılığı diye bir şey söz konusu değildir. Sadece varlıklar arasında görünüş ve karakter farklılığı bulunmaktadır.⁴²

Isfahan Okuluna mensup filozoflardan Mir Damad (ö.1631)'ın da, Molla Sadrâ ile benzer görüşler ileri sürdüğü iddia edilmektedir. Ona göre de, cisimlerin bir ilk örneği olduğu gibi, feleklerin de Emir Âlemi'nde bir ilk örneği veya efendisi (Rabbu'n-Nev') bulunmaktadır. Bu ilk örnek özünde değişmez bir varlık olup, ruhun bedene nisbeti ne ise, onun da hakimiyeti altında bulunan türe nisbeti onunki gibidir.⁴³

Bir başka İsrakî filozof olan Muhammed Kaşânî en-Nerağî (ö.1794) ise, diğer filozoflardan biraz daha detaylı olarak ele aldığı Türlerin Efendileri hakkında, genel hatlarıyla şu bilgileri vermektedir: Cisimler âleminin ötesinde, içinde yer, gök, deniz, hayvan, bitki, insan ve diğer varlıkların yer aldığı başka bir âlem bulunmaktadır. Bu âlemdeki her şey, tamamen semavî olup, içerisinde cismanî hiçbir varlık yer almamaktadır. İşte bu varlıklar, maddî âlemdeki varlıkların efendisi olup, onların ilk örneğidir. Maddî âlemdeki varlıklar ise, semavî âlemdeki varlıkların birer heykelidir. Meselâ, ateşi ele alalım. Maddî âlemdeki ateşin yaratıldığı şey, ateşsel (narî) bir hayattır. İşte bu ateş, gerçek bir ateştir. Maddî âlemdeki ateşin üstünde olan gerçek âlemdeki bu ateş, ateş olma bakımından daha hararetli ve rütbe olarak da ondan daha şereflidir. Çünkü hisler âlemindeki ateş, yüce âlemdeki ateşin prototipidir. Kaşânî bu görüşünü ileri sürerken şöyle bir hadis rivayet etmektedir: “Şu ateş (dünyadaki ateş), suda yetmiş defa yıkanmış ve daha sonra dünyaya inmiştir.”⁴⁴ Yani bu dünyadaki ateş, başka bir âlemden yeryüzüne indirilmiş veya onun etkisi ile meydana gelmiştir. Diğer unsurlar ve türlerin her birisi için de, semavî âlemde birer prototip bulunmaktadır.⁴⁵

Kaşânî'nin bu iddiasından da anlaşılmaktadır ki, her varlık türünün hem cisimler dünyasında hem de semavî âlemde olmak üzere iki farklı varlığı vardır. Ancak cismanî âlemdeki varlıklar, maddî bir şekle bürünmüşken, diğerleri aklî olarak bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi, Kaşânî bu tür varlıklara “akıl” adını vermektedir. Ancak o, insan hakkında daha farklı bir tasnif yapmakta ve insanı üç gruba ayırmaktadır. Bunlardan birincisi, aklî insandır. Aklî insan, oluş (kevn) ve bozuluş (fesat)'a tâbî olmayıp, soyut, ebedî ve değişmeyen insandır. Bu insan, dinî terminolojideki Ruhul-Kuds mesabesinde. Bir diğeri de oluş ve bozuluşa

42 İsmail Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, haz. Mustafa Kara, İstanbul, 1997, 9-18.

43 S. Hüseyin Nasr, “*Isfahan Okulu*”, (İslam Düşüncesi Tarihi, C.III, edit. M. M. Şerif), çev. Mustafa Armağan, İst., 1991, 141.

44 Kaşânî'nin zikrettiği böyle bir hadise, sahih hadis kitaplarında rastlanmamıştır. Ancak ateşi konu alan bir hadiste; “*İnsanoğlunun yakmış olduğu bu ateş, Cehennem sıcaklığının yetmişte biridir*” ifadesi geçmektedir. Gerçi bu hadis, Cehennem sıcaklığını göstermek için söylenmiştir, ancak bu hadisi farklı yorumlamak mümkün müdür bilemiyoruz. Bkz. *Muhtasar Sahih-i Müslim*, Kitabı Sıfatu'n-Nâr, nr. 1976, C. II, 285.

45 Kaşânî, *el-Lemeât*, 191a-194b.

tabi olan cismanî insandır. Üçüncü çeşit insan ise, ruhânî insandır. Bu insanlardan aklî insan, ruhânî insanın sahibi, ruhânî insan da cismanî insanın sahibidir. Ruhânî insan, aklî insan ile cismanî insan arasında vasıta görevi görmektedir.⁴⁶

Bu ayrımı Kaşânî, derli toplu bir biçimde yapmadığı için, fikirleri arasında bir çelişki varmış gibi görülmektedir. Meselâ o, Türlerin Efendileri'ne bazen etkin ve yönetici sıfatlarını verirken, bazen de bunların yöneticilikle bir alâkasının bulunmadığını söylemektedir. Aynı şekilde insan türünün sahibinin Ruhü'l-Kuds olduğunu ifâde ederken, bazen de onu nefs-i nâtika olarak adlandırmış ve bu sebeple nefs-i nâtikanın, Allah'ın halifesi olduğunu belirtmiştir.

Kaşânî'nin bu görüşleri dikkatlice incelendiğinde, görülen çelişkilerin gerçekte bir tutarsızlık olmadığını söylemek mümkündür. Mesela, insanı ele aldığımızda, aklî insan, hem ruhânî hem de cismanî insanın meydana gelişinde bir etkidir. Bu itibarla o, müessir olup yöneticilik ile bir ilgisi yoktur. Kaşânî'ye göre bu aklî insan Ruhü'l-Kuds'tur. Ancak cismanî insanın yakın türünün sahibi olan ruhânî insan (nefs-i nâtika), cismanî insanın yöneticisidir. Belki de bu yüzden Kaşânî, cismanî insanın efendisi olan ruhânî insanı, aklî insan ile onun bedeni arasında bir vasıta olarak görmek⁴⁷ ve bundan dolayı da ruhânî insanı, Allah'ın halifesi olarak kabul etmektedir.

Kaşânî, tûlî akılların rubûbiyyet, tedbir ve intiba ile alâkasının bulunmadığını belirtmekte ve bu fikirleriyle Sühreverdî ile aynı görüşleri paylaşmaktadır. Ancak, Arzî Akıllar olan Türlerin Efendileri ile ilgili görüşlerde Sühreverdî ile Kaşânî arasında bazı görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Zira Kaşânî, Arzî Akıllar'ın, türlere bağlı şahısların meydana gelmesinde etkin olduğunu kabul etmek sûretiyle Sühreverdî'den ayrılmaktadır. Halbuki Sühreverdî ve onunla aynı görüşte olan filozoflara göre, Türlerin Efendileri olan İkincil (Arzî) Akıllar, efendisi oldukları türlerin sadece yöneticisi konumundadırlar.⁴⁸ Kaşânî'ye göre ise Arzî akıllar hem türlerin meydana gelişini hem de yönetilmesi ile görevlidirler.⁴⁹

Türlerin Efendileri hakkında bazı Osmanlı düşünürlerinin de görüş belirttiğini görmekteyiz. Bunlardan birisi olan İbrahim Kasabbaşızâde, Platon'un İdeleri hakkında yazmış olduğu bir risalede, İdeler'e "meşşâiler tarafından "Kâmil Tabiat" (et-Tibâu't- Tâmm) ve işrakîler tarafından da Türün Efendisi (Rabbu'n-Nev)" adlarının verildiğini belirtmiştir. Türlerin Efendileri'nin varlık sıralaması içerisindeki yerini belirlemek için de şöyle bir varlık taksimi yapmıştır. O, önce varlığı zorunlu (vâcip) ve mümkün olmak üzere iki kısma ayırmış ve birincisinin Tanrı olduğunu belirtmiştir. Mümkün varlığı da kendi

46 Kaşânî, *el-Lemeât*, 186a-b.

47 Kaşânî, *el-Lemeât*, 189a-b.

48 Sühreverdî, *el-Meşârî*, 463.

49 Kaşânî, *el-Lemeât*, 180a-b.

içerisinde cevher ve araz; cevheri de soyut ve somut olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Soyut cevherleri de müessir cevher ve müdebbir cevher olarak tekrar ikiye ayırmıştır. Bunlardan müessir cevherlere “On Akıl” adını vermiş; müdebbir cevherleri ise yeniden ikiye ayırarak, birine “Ulvî Cisimlerin Müdebbiri” ve diğerine de “Süflî Cisimlerin Müdebbiri” demiştir. Ulvî cisimlerin müdebbirini “Feleklerin Nefsleri” olarak belirtmiş, süflî cisimlerin müdebbirini ise Türlerin Müdebbiri ve Şahısların Müdebbiri olmak üzere tekrar ikiye ayırmıştır. Türlerin müdebbirine “Platon’un İdeleri” (el-Müsülü’l-Eflâtuniyye) ve şahısların Müdebbirine ise “Muallak İdeler” adını vermiştir.⁵⁰

Kasabbaşzâde’nin bu görüşlerini iki hususta eleştirmek istiyoruz. Bunlardan birincisi, İşrâkîlere ait bir kavram olan Türlerin Efendisi ve Kâmil Tabiat fikrinin, meşşâîlerde de bulunduğu iddiasıdır. Çünkü meşşâîlerin böyle bir görüşe sahip olduklarına dair her hangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Diğerisi ise Türlerin Efendileri ile Kâmil Tabiat’ın tamamen aynı varlıklar olduğu görüşüdür. Çünkü Türlerin Efendileri, bütün varlıkların ilk örneği olması bakımından her tür için olduğu gibi, insan için de kullanılan genel bir kavramdır. Ancak Kâmil Tabiat, insanlara bilgi ve marifet verdiği inanan ve sadece insanlarla alâkalı olan bir varlıktır.

Bir başka Osmanlı düşünürü Ahmed Hamdi Şirvanî (ö.1889) ise Türlerin Efendileri’ni; beşerî nefsleri bilgiyle donatan ve insanı yetkinleştiren bir varlık olarak tanımlamaktadır.⁵¹ Ona göre İşrâkî, Meşşâî ve Stoacı (esatîn) filozoflar ile filozofların atası olan Hermes, Phytagoras ve Platon gibi itibar edilen filozoflar, Cisimler (Nasut) Âlemi’nde bulunan yıldız, unsur ve mevalid (bitki, hayvan, insan gibi varlıklar) türlerinden her varlığın, Melekût Âlemi’nde inayet sahibi birer efendisi (Rabb-i Nev)’nin olduğunu söylemişlerdir. Bu varlıklar, kendilerine ait olan türler üzerinde idareci (müdebbir) ve büyüyen (namiye) cisimlerin gıda almaları, gelişmeleri ve çoğalmalarını sağlamaktadır. İnsan ruhlarını ise ilmi ve amelî yetkinlik bakımından olgunlaştırmaktadırlar.

Ayrıca Şirvanî, bazı filozofların da iddia ettiği gibi, iki değişik efendiden bahsetmektedir. Bunlardan birincisi, bir türün koruyucusu olan tümel efendi ve diğeri de o türe ait şahısları koruyan tikel efendidir. Şirvanî ayrıca, yazarı meçhul olan el-Müsülü’l-Aklîyyetü’l-Eflâtûniyye adlı eserde de belirtildiği gibi, Türlerin Efendileri’ni hem yönetici hem de ilmen olgunluk verici varlıklar olarak tanımlamaktadır. Ona göre, Türlerin Efendileri meleklerdir. Melekler de yapmış oldukları görev gereği gruplara ayrılmaktadır. Ancak Şirvanî kendisinin melekler olarak kabul ettiği varlığın; tabiatçı filozoflar tarafından “tabiat” olarak görüldüğünü iddia etmektedir.

Şirvanî’nin bir başka iddiası da, Türlerin Efendileri’ne riyazet yolu ile ulaşılabileceğidir. Ona göre Platon, zaman zaman Türlerin Efendileri’ni

50 İbrahim Kasabbaşzâde, *Risale fi Beyani’l-Müsülü’l-Eflatuniyye ve’l-Müsülü’l-Muallaka ve’l-Farku Beynehuma*, Beyazıt Devlet (Umumi Kitaplar) Kütüphanesi, (3941 numaralı mecmua içinde), 152a.

51 A. Hamdi Şirvanî, *Makaletü’l-Urefâ fi Mesâilü’l-Hükema*, İstanbul,, 1285, 5.

müşahede ettiğini söylemektedir.⁵² Benzer fikirlerin daha önce Sühreverdî gibi bazı filozoflar tarafından da ileri sürüldüğünü belirtmiştik.

Görüldüğü gibi her türün efendisi, kendi türlerinden belli bir varlığı değil, türüne bağlı olan bütün varlıkları toptan koruması altına alır. Bundan dolayı da Türlerin Efendileri, kendilerine ait olan türlerin asılları olarak da görülür. Cismanî varlıklar da bu asılların fertleri olarak kabul edilmektedir.

Buraya kadar belirtirmeye çalıştığımız filozofların görüşlerini özetleyecek olursak; varlık türlerinin hem yakın bir koruyucusu hem de bu yakın koruyucunun üstünde başka bir koruyucu bulunduğunu ifâde etmemiz mümkündür. Ancak Türlerin Efendileri olarak adlandırılan varlıklar, aslında bir türün yakın koruyucusu olmayıp, bu koruyucunun üstünde ve onun da koruyucusu olan varlıktır. Meselâ, bitki, hayvan ve insanların hem nefsleri, hem de bu nefslerin efendisi olan varlıklar bulunmaktadır. İşte Türlerin Efendileri denilen varlıklar bu üstteki varlıklardır. Cansız varlıkların ise sadece bir tek sahibi bulunmaktadır. Çünkü cansız varlıkların hareket, sükun, beslenme ve büyüme gibi özellikleri bulunmadığı için, onların, canlılık özelliklerini gerçekleştiren bir sahibi yani nefsi bulunmamaktadır.

Görüşlerini belirtmeye çalıştığımız filozofların sözlerinden, Türlerin Efendileri'nin tümel varlıklar olduğu anlaşılmaktadır. Şimdi de tümel varlıklar hakkındaki görüşleri ve Türlerin Efendileri'nin tümelliği meselesine değinmek istiyoruz.

"Tümel" (külli) kavramı felsefe tarihi boyunca hep tartışma konusu olmuştur. Ancak genel olarak tümel varlığın hariçte bir şahsı bulunmamakla birlikte etkisinin olduğu konusunda daha geniş bir katılım bulunmaktadır. Bu bağlamda "Tümel nedir?", "Nerede bulunurlar?" ve "Dışarıdaki nesnelere bağımsız olarak mevcut mudurlar, yoksa değil midirler?" gibi sorular çerçevesinde cereyan eden tartışmalar sonucunda, kavram gerçekçileri (realistler) ile adcıların (nominalistler) taraf oldukları üç temel görüş ortaya çıkmıştır:

Birinci grup, tümelerin, nesnelere bağımsız olarak var olduğunu ve onların dışında veya üstünde bulunduğunu savunur. Bu görüşe mensup olanlar, Platon ve onun yolundan giden Anselmus (ö. 1159) ve Sühreverdî gibi düşünürlerdir.

İkinci grup, tümelerin var olduğunu ancak onların varoluşlarının, tikel nesnelere bağlı olduğunu iddia edenlerdir. Bu görüşü savunanlara göre nesnelere ilişkileri bakımından tümeler aşkın olmayıp, içkindirler. Bu görüşe mensup olanlar, *Aristotelesçi* görüşlere ağırlık veren Farabî, İbn Sinâ, Abaelardus (ö.1142), Thomas Aquinas (ö.1274) ve Albertus Magnus (ö.1280) gibi filozoflardır.

52 Şirvanî, 34.

* Üst kelimesi mekan bakımından değil, rütbe, makam, şeref ve öncelik olarak değerlendirilmelidir.

Görüldüğü üzere, bu ilk iki grup, kavram gerçekçisidir, yani tümellerin şu veya bu biçimde gerçekten varolduğuna inanır. Ancak birinci grup aşırı gerçekçi, ikinci grup ise ılımlı gerçekçi olarak nitelendirilir.

Üçüncü grup ise sadece nesnelere gerçek olduğunu, tümellerin ise benzer nesnelere vermiş olduğumuz adlardan ibâret bulunduğunu savunur. Bu görüşe adcılık (nominalizm) denilmektedir. Adcılığı savunanların başında ilkçağ kinik filozoflardan Antisthenes (M.Ö. 365) gelmektedir. Ortaçağ'da ise Roscelinus (ö. XII. Yy. sonu) ve Ockham'lı William (ö.1350) gibi düşünürler de benzer görüşler ileri sürmüşlerdir.

Tümel varlıkların hariçte var olduğunu savunan Sühreverdî ve onunla benzer görüşlere sahip olan bazı filozoflara göre, Türlerin Efendileri aynı zamanda tümel varlıklardır. Tümel varlıklar, biraz önce belirtildiği gibi maddeden soyutlanmış olan akli varlıklar olup, sahibi oldukları varlıkların koruyucusu ve yöneticileridir. Söz konusu varlıklar, sadece zihinde bulunan varlıklar olmayıp, hariçte de varlık sahibidirler. Ancak bunların miktarı, boyutları ve cihet gibi maddi özellikleri bulunmamaktadır. Aynen makuller ve nefslar gibidirler. Meselâ, insanlığın akıl âleminde bir akli vardır ve bu onun tümel suretidir. Bu suretin basit nuranî bir zatı vardır. Bu sebeple eskiler (kudemâ) şöyle demişlerdir: "Akıl âleminde tümel bir insan vardır". Yani akıl âleminde bir nur vardır ki, onun gölgesi bu âleme yansıdığı zaman, bir insan sureti hasıl olur. Aynı şekilde felekler için de bir tümel küre bir de tikel küreden bahsedilmektedir. Ancak buradaki tümelden maksat mantıktaki tümel⁵³ değildir. Çünkü Hermes, Empedokles ve Platon gibi müteallih filozoflar, söz konusu tümel varlıkları müşahade ettiklerini belirtmektedirler. Meselâ Platon, nuranî felekleri gördüğünü söylemiştir.⁵⁴

Sühreverdî, tümel varlık olan Türlerin Efendileri'nin varlığını ispatlamak için Kur'an'dan da deliller getirmeye çalışmaktadır. Onun delil olarak gördüğü ayetlerden birisinde; "O gün yer başka yerle, gökler de başka göklerle değiştirilir. Hepsi tek ve kahhar olan Allah'ın huzuruna çıkar"⁵⁵ denilmektedir. Sühreverdî, söz konusu ayeti, yerin ve göklerin efendileri olan tümel varlıklarının bulunduğuna delil olarak görmekte ve bunların bulunduğu âleme de akıllar âlemi adını vermektedir.⁵⁶ Meselâ Sühreverdî'ye göre yeryüzünün efendisi olan varlığın adı pehlevice İsfendârmez'dir.⁵⁷

Sühreverdî'nin bu iddialarından hareketle, Türlerin Efendileri'nin, tümel birer varlık olduğunu ancak bu tümellerin sadece zihni varlıklar olmayıp, hariçte de varlıklarının bulunduğunu anlamaktayız.

53 Mantıkî tümel, hariçte bulunmayan ancak şahısların varlığına bağlı olarak bilfiil arazi bir varlığa sahip olan tümellerdir. Bkz: Farabi, *Mesâil-i Müteferrika*, Haydarâbâd, 1344, 6 (çeviri için bkz., Kıvameddin Burslan- H.Ziya Ülken, (Farabi içinde), Ankara, (trs), 46.

54 Sühreverdî, *Hikmetü'l-İşrâk*, 158-62.

55 İbrahim/14, 48.

56 Sühreverdî, *Hikmetü'l-İşrâk*, 162.

57 Sühreverdî, *Hikmetü'l-İşrâk*, 199.

Varlığın önceliğini savunan filozoflara göre tümel varlıkların varlığı asıl, mahiyeti ise itibardır. Bu görüşü sistemli olarak savunan filozofların başında Molla Sadrâ gelmektedir.⁵⁸

Molla Sadrâ'ya göre asıl olan varlık (vücud) olup, mahiyet onun üzerine araz olmuştur. Aynı şekilde tümel mefhumların da zihinlerde yer alan özel bir varlığı bulunmaktadır.

Bu arada Molla Sadrâ'nın varlıkların kısımları hakkındaki görüşleri incelendiğinde, onun ne söylemek istediğini daha iyi anlaşılmış olur. Onu göre üç türlü varlık bulunmaktadır. Bunlardan birincisi hakîki varlık (el-vücûdu'l-hakk) olan Tanrı'dır. İkincisi, mutlak varlık (el-vücûdu'l-mutlak) olup, Tanrı'nın fiilidir. Üçüncüsü ise, mukayyed varlık (el-vücûdu'l-mukayyed)'tır ki bu da, Tanrı'nın belirtisi (eser)'dir. İşte tümel varlıklar bu sonuncu gruba girmektedir.⁵⁹

Molla Sadrâ'dan sonra da Hacı Molla Hadî Sebzevarî ve Molla Ali Zunuzî gibi filozofların da bu görüşü savunduğunu görmekteyiz.⁶⁰

Türlerin Efendileri'nin çokluğu meselesine de kısaca değinmek istiyoruz. Zira İshrâkî filozoflara göre, her varlığın ayrı bir yöneticisi bulunmakta olup, söz konusu varlıklar, şeref ve rütbe bakımından da birbirinden farklıdır. Meselâ, bitkilerin yöneticisi olan varlıklar, rütbe ve derece bakımından hayvan türlerinin yöneticisinden daha aşağıdadır. İnsan türünün yöneticisi ise, hayvanların yöneticisinden daha şerefli ve derece bakımından daha üstündür. Çünkü insanın mizacı diğer yaratıklar içerisinde en mükemmel olanıdır. Bu sebeple, onun yöneticisinin, diğerlerinden daha mükemmel ve daha şerefli olması gerekmektedir.⁶¹ Bu görüş, meşşâîlerdeki bir tek Faal Akıl görüşüyle çelişmektedir. Çünkü meşşâîlere göre Ay Altı âlemde bulunan varlıkların bir tek yöneticisi vardır ve bu da, Faal Akıldır.⁶² Yoksa her varlık türü için hem onları meydana getiren hem de bu varlıkların türlerini idare eden (müdebbir) ayrı ayrı varlıklar bulunmamaktadır.

Vahdet-i Vücûd ekolüne bağlı filozoflar da İshrakilerin görüşlerinin aksine, bir tek yönetici varlıktan bahsetmektedirler. Meselâ İbn Arabî, meşşâî filozofların görüşüne benzer şekilde, bir müdebbir varlığın, aynen bir tek ruhun, bedeninin el, ayak, kulak, göz gibi organlarını idare etmesi gibi, birden çok cismi yönetebileceği görüşündedir. Hatta İbn Arabî, insanî ruhun iki tane cismanî sûreti idare etmesinin bile mümkün olduğunu ileri sürmektedir.⁶³

Meşşâî filozoflar ile İbn Arabî'ye göre, bir tek varlığın bir çok varlığı yönetmesi meselesinde bir problem bulunmazken, İshrâkîler her varlık türünün

58 Toshihiko İzutsu, *İslam'da Varlık Düşüncesi*, çev. İbrahim Kalın, İstanbul, 1995, 148.

59 Molla Sadrâ, *eş-Şevâhid*, 70-71.

60 İzutsu, *İslam'da Varlık Düşüncesi*, 148.

61 Kaşânî, *el-Lemeât*, 179b.

62 *el-Müsül*, 75.

63 Nihat Keklik, *el-Fütuhât el-Mekkiyye: İbnü'l-Arabî'nin eserleri ve kaynakları için misdak olarak*, haz. Nihat Keklik, Ankara, 1990, 427-2.

ayrı bir yöneticisi olması gerektiği hususunda niçin ısrar etmektedirler? İsrâkî filozoflar tarafından bu soruya şöyle cevap verilmektedir: Türlerin Efendileri olan Arzî Akıllar'ın bir tane değil de türlerin sayısı kadar çok olmalarının sebebi, bu akılların nefslere ait bazı özelliklere de sahip birer zat olmalarından kaynaklanmaktadır. Zat ise, bir tek karaktere sahip olmasından dolayı ancak bir türün yöneticisi olabilir.⁶⁴ Bu itibarla her varlık türünün ayrı bir sahibinin olması gerekir. Bu da, türlerin efendisi olan varlıkların sayısının, türlerin sayısı kadar olduğunu göstermektedir.

b-Türlerin Efendisiyle Benzerlik Gösteren Varlıklar

Türlerin Efendileri, daha önce belirtildiği üzere farklı adlarla anılmaktaydı. Bu adlar arasından en çok kullanılanları, felsefede Platon'un İdeleri, dinlerde melekler ve tasavvufta ise İlahî İsimlerdir. Bu sebeple adı geçen üç alanın, bu üç varlık türü ile Türlerin Efendileri'ni karşılaştırmak istiyoruz. Çünkü bize göre de bu üç terim, aslında bir kavramın farklı adlandırılmasıdır.

1. Türlerin Efendileri ve Platon'un İdeleri

Türlerin Efendileri, bazı kelimacılar, mutasavvıflar ve özellikle de İsrâkî filozoflar tarafından Platon'un İdeleri ile özdeşleştirilmektedir. Meselâ, bazı Şîî mutasavvıflar, Platon'un İdeleri'ni, Türlerin Efendileri olarak adlandırmakta ve bunlara ilahî ideler veya ilahî isimler adını vermektedirler.⁶⁵ Benzer şekilde bazı filozoflara göre ise Platon'un İdeleri, cismanî varlıkların ilkeleridir. Yani cismanî varlıklar bu ilkelerden meydana gelir ve sonra tekrar ona dönerler.⁶⁶

Türlerin Efendileri ile Platon'un İdelerini karşılaştırmak için önce Platon'un İdeleri hakkında kısa bir bilgi vermek ve daha sonra da bu fikre meşşâilerin bakışlarını değerlendirmek istiyoruz.

İdeler nazariyesinin, Sokrates (M.Ö.399) ile başlayıp Platon tarafından sistemleştirildiğini görmekteyiz.⁶⁷ Sokrates'in "tümel" adını verdiği ancak bağımsız birer varlık izafe etmediği bu varlıkları, Platon ayrı birer varlık addederek bunların, duyuşsal varlıkların değişmeyen ve sürekli kalıcı olan birer numunesi olduğunu, duyuşsal varlıkların varlık ve isimlerini bunlardan aldıklarını ileri sürmüş, bu varlıklara da "İdea" demiştir.⁶⁸ Bu yüzden de Platon, âlemi; İdeler ve Görünüşler Âlemi olmak üzere ikiye ayırmıştır.

Görünüşler Âlemi, içinde bulunduğumuz, duyularımızla algıladığımız ve sürekli değişmekte olan varlıkların oluşturduğu bir âlemdir. İdeler Âlemi ise, bu âlemin aksine, sonradan meydana gelmediği gibi, yok da olmayacak olan

64 *el-Müsül*, 76.

65 Molla Hadî Sebzevarî, *Şerh-u Esmâi'l-Hüsna*, I, 30-31. <http://www.google.com.tr/search?q=cache:q0A39LTJvVcJ:www.al-kawthar.com/kotob/sharh1.doc>

66 Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, tah. Emir Ali Mehna- A. Hasan Faur, Beyrut-Lübnan, 1414/1993, 411.

67 İbn Sinâ, *eş-Şifâ*, (*el-İlahiyyat-2*), 310-311.

68 Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul, 1996110-117, 540-41.

varlıklardan oluşan âlemdir. Görünüşler âlemindeki varlıklar, İdeler Âlemi'ndeki varlıkların yansıması ya da görünüşü durumundadır.⁶⁹

Platon'a göre görünüşler dünyasındaki herhangi bir varlık yok olmaya mahkumdur. Ancak bu varlıkların özü olan ideler, mutlak bir varlığa sâhiptir ve onları duyularımızla değil ancak zekamızla kavrayabiliriz. Bu itibarla İdeler, doğmamış, yok olmayacak, içine hiçbir yabancı nesne kabul etmeyen, kendisi de başka hiçbir şeyin içine girmeyen, duyularla algılanmayan değişmez şekillerdir.⁷⁰

Platon'un ideleri, ezeli olup, sonradan yaratılmamıştır. Tanrı, kendisi gibi ezeli olan bu varlıkları örnek alarak görünüşler âlemindeki varlıkları yaratmıştır. Yani bu varlıkların görünüşler âlemindeki varlıklar üzerinde müessir bir rolü bulunmamaktadır. Sadece cismanî varlıklar, idelerden pay almak sûretiyle oluşmuştur.

Kısaca bu şekilde izah edilen Platon'un ideleri, bazı İshrâkî filozoflar ve mutasavvıflar tarafından farklı anlamlar yüklenen kavramlar haline getirilmiştir.

İşrakilerin görüşlerini belirtmeden önce, İslam felsefesinde işgal ettiği yerinin önemi açısından Platon'un İdeleri hakkında, meşşâî filozofların görüşlerine de kısaca yer vermek istiyoruz. Ancak onlar Platon'un İdeleri'ne eleştirel açıdan yaklaşmışlardır.

Platon'un idelerini eleştirenlerin başında Farabî gelmektedir. Farabî'ye göre, sadece tikellerin hariçte varlığı bulunmaktadır. Tümeller ise, gerçekte varlığı bulunmayan mahiyetlerdir. Meselâ, tümel bir kavram olan insanlık, sadece bir mahiyet olup, hariçte bir varlığı bulunmamaktadır. Halbuki, bu tümel varlığın türlerini oluşturan insanlar, hariçte varlık sahibidirler.⁷¹ Dolayısıyla, Tümel kavramlar olarak kabul edilen İdeler'in de hariçte bir varlığının bulunduğu söylenemez. Platon'un İdeleri'ni, ancak Tanrı'nın ilmindeki sûretler olarak kabul etmek gerekir.⁷²

İbn Sinâ ise, Platon'un İdeleri'nin mahiyeti ve nasıl ortaya çıktığını tarihî bir süreç olarak ele aldıktan sonra, bu fikrin tenkidini yapmaktadır. Ona göre, ideler fikri Sokrates ve Platon tarafından ortaya atılmıştır. Çünkü bu filozofların fikirleri, tabiat hakkındaki açıklamalarından çok; ta'limîyyât⁷³ ve özellikle de ilahîyyât ile ilgili alanlarda yoğunlaşmaktadır. Felsefî ilimleri bu şekilde üç

69 Platon, *Timaios*, çev. Erol Güneş - Lütfi Ay, İstanbul, 1997, 66 vd; Eflatun, *Devlet*, çev. S. Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz, İstanbul, 1988, 199.

70 Platon, *Timaios*, s. 65; Mustafa Namık, *Eflatun*, İstanbul, 1933, 32-33.

71 Farabî, *el-Mesâilü'l-Felsefiyyetü ve'l-Ecvibetü anhâ*, (el-Mecmû' min Müellefâtî'l-Farabî, haz. Abdurrahim el-Mekkavî, Kahire, 1325/1907), 94.

72 Farabî, *Eflâtun ile Aristoteles'in Görüşlerinin Uzlaştırılması*, çev. Mahmut Kaya (İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri), İstanbul, 2003, 177-78.

73 Ta'limîyyat, felsefenin, ta'limî varlıklar hakkında görüş belirten bir dalıdır. Ta'limî varlıklar ise, maddî olmakla birlikte "kendisinde üç boyutun varlığı gözlenebilen" şeydir, diye tarif edilmektedir. Bu tarife göre ta'limî varlıklar, geometrinin konusu olan üçgen, kare, daire gibi şekillerdir. Ta'limî cisimleri inceleyen ilme "ta'limî ilim" (ilmu't-talimî) denir. Bkz. Bekir Karlığa, "Cisim", *DİA*, C. VIII, İstanbul, 1993, 29.

kategoriye ayıran Sokrates ve Platon, benzer ayrımı, varlık hakkında da yapmışlardır. Yani onlara göre varlıklar da; tabii, ta'limî ve ilahî (aklî) varlık olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Meselâ, cisimler tabii, sayı ve geometrik şekiller ta'limî, ideler ise aklî varlıklardır. Tabii varlıklar gerçek olmayan "fâsit" varlıklar, ta'limî varlıklar da sûreti olduğu halde cisimleri olmayan ancak zihinde bulunan yarı gerçek varlıklardır. Aklî varlıklar ise, gerçek varlıklar olup ideler (müsül) olarak adlandırılan tümel varlıklardır.⁷⁴

İbn Sinâ, ideler hakkındaki tarihi gelişimi böylece aktardıktan sonra, bu görüşlerin doğru olamayacağını izah edip, onları tenkit etmektedir. Çünkü İbn Sinâ'ya göre böyle bir görüş, yani bütün cismanî varlıkların birer tümel varlığının bulunması ve varlıklarını bu tümelerden alması, gerçekçi bir görüş değildir.⁷⁵

İbn Rüşd de, Farabî ve İbn Sinâ gibi tümelerin hariçte varlık sahibi olmadığını ileri sürmekte ve şöyle demektedir: "Nefsin (zihnin) dışında zatlarıyla kaim tümeler bulunmuş olsaydı bilgide ve oluşta bunlardan vazgeçilemezdi. Zira bizzat oluş, tikel ferdi bir durumdur."⁷⁶

Platon'un İdeler hakkındaki görüşlerini benimsemekle birlikte, bunları farklı biçimlerde yorumlayanlar, genelde İşrakî filozoflardır. Mesela Sühreverdî, kelamcı ve meşşâî filozofların Platon'un İdeleri'ne karşı yönelttikleri eleştirilere rağmen, bu fikri yeniden yorumlayarak, İslam Felsefesi terminolojisine yerleşmesini sağlamıştır.⁷⁷

İşrakî filozoflar, Platon'un İdeleri'ni, nuranî görünüşleri olan mücerret bir cevher olarak görmektedirler. Onlara göre Platon'un İdeleri, Mebd'e-i Evvel'den sadır olan ilk varlık olup, Ceberut Âlem'de bulunan arzî akıllardır. Bu akıllar, felekler, yıldızlar, basit unsurlar ve onların bileşiklerinin türlerini idare eden soyut cevherlerdir. İşte bu cevherlere işrakîlerce, dinî terminolojide melek olarak kabul edilen, Türlerin Efendileri adı verilmiştir.⁷⁸

Sühreverdî, Platon'un İdeleri hakkındaki görüşlerini, Hikmetül-İşrak adlı eserinde bir başlık altında açıklamıştır. Sühreverdî'nin ifâdelerinden, Platon'un İdeleri'nin, Türlerin Efendileri olarak adlandırıldığı net olarak anlaşılmemektedir. Zira Sühreverdî, Platon'un idelerini Aklî âlemde zatı ile kaim olarak bulunan mahiyetler olarak görmek ve onların zatı ile kaim olmayan idollerinin de bu âlemde bulunduğunu iddia etmektedir.⁷⁹ Sühreverdî'nin bu görüşlerinden, onun Platon'un idelerini Türlerin Efendileri olarak kabul ettiğini anlamak mümkündür.

Sühreverdî'den sonraki bazı işrakî filozof ve kelamcılarının da Platon'un idelerine dinî bir özellik vermek sûretiyle, onlara melek veya Türlerin Efendi-

74 İbn Sinâ, *eş-Şifâ*, (el-İlahîyyat-2), 310-311.

75 Geniş bilgi için bkz: *eş-Şifâ*, (el-İlahîyyat-2), 317-324; Bilal Kuşpınar, *İbn-i Sina'da Bilgi Teorisi*, Ank, 2001, 91-101.

76 İbn Rüşd, *Metafizik Şerhi*, çev. Muhittin Macit, İstanbul, 2004, 47.

77 İzmirli İsmail Hakkı, *Müslüman Türk Felsefeleri*, İstanbul, (trs.), 76.

78 Kasabbaşızâde, *Müsilî'l- Eflatuniyye* 152a.

79 Sühreverdî'nin İdeler hakkındaki görüşleri için bkz: *Hikmetül-İşrak*, 92-96.

leri adını verdiklerini görmekteyiz. Meselâ, Eş'ari kelamcısı olan Abdurrahman b. Ahmed el-İcî, Türlerin Efendileri'ni, Platon'un İdeleri olarak gören kelamcı filozoflardan birisidir. İcî'ye göre, Platon'un İdeleri olarak kabul ettiği varlıklar, aslında Türlerin Efendileri'dir. Çünkü Platon'a göre her türün kabul edilebilecekler (mütakabiliyet)'i kabul eden (kâbil) ezeli, ebedî ve soyut bir ferdi vardır. İnsan da kabul edilebilecekleri kabul edendir. Eğer böyle olmasaydı, insanın kendisi tümeller gibi soyut bir varlık olurdu. Halbuki soyut varlıkların, mahiyetlerini kabul eden varlıkları bulunmamaktadır. Bundan dolayı da, sadece ferdî varlıklar mahiyeti kabul edip, tikel hüviyet sahibi olabilirler. Bu sebeple, her türün kendisini idare eden soyut bir cevheri vardır. İşte Platon bu cevherleri, Türlerin Efendileri olarak adlandırmıştır.⁸⁰

Kaşânî ise Platon'un idelerini, Arzî Akıllar'dan en son sâdır olan tabaka olarak görmektedir. Ona göre, idelere nuranî ve ilahî ideler de denilir. Bu ideler, gerçek ve zatları ile kaim akıllar olup, her tür için ayrı ayrıdır. Aynı zamanda bu varlıklar, sahibi oldukları türlerin varlıklarının sebebi, terbiye edicisi, koruyucusu ve yöneticileridir.⁸¹

Yazarı bilinmeyen ve Abdurrahman Bedevî tarafından tahkik edilip ayrıca bir de takdim yazılan *el-Müsülü'l-Aklîyyetü'l-Eflâtûniyye* adlı eserde, Türlerin Efendileri'nin, Platon'un İdeleri olduğu kabul edilmekte ve bu varlıklar hakkında şu bilgiler verilmektedir:

*"İdeler, ancak cisimler için vardırlar. Eğer cisim, tür (nev') ise, onun idesi makuldür. Bu ise akıldır. Bu akıl da, maddeden soyut arzî akıllar tabakasından olup, Nefsler Tabakası'nın üstünde ve Tûlî Akıllar tabakasının altında bulunmaktadır. Bu ideler, türlerin varlığının faili, onun işlerinin düzenleyicisi ve koruyucusu, tür ise onun gölgesi ve resmi gibidir."*⁸²

Yine bu eserdeki bilgilere göre, türlerin cismanî varlıkları ile bu varlıkların aklî ideleri arasındaki ilişki, tıpkı aynada görülen sûretler ile o sûretlerin sahibi arasındaki ilişki gibidir.⁸³

İşrakî filozoflar, Türlerin Efendileri'nin Platon'un İdeleri olduğunu göstermek için zaman zaman Platon'un söylediğini iddia ettikleri bazı sözlere de yer vermektedirler. Meselâ, Hasan Muhammed Mekkî el-Âmilî, *Nazariyyetü'l-Ma'rife* adlı eserinde, Platon'dan naklettiğini iddia ettiği şu sözlerle, Platon'un İdeleri'nin Türlerin Efendileri olduğunu söylemektedir:

"Platon Şöyle dedi: "Her mevcudun, ilahî âlemde soyut bir sûreti bulunmaktadır. Bu sûretler değişmez, bozulmaz sûretler olup, ebedîdirler. Bozulup değişime uğrayan varlıklar, sadece maddeden meydana gelmiş tabii varlıklardır. Meselâ insan, maddeden meydana gelmiş tabii fertleri olan bir cevherdir. Bu cevheri, kuvveden fiile (kemale) çıkarmak sûretiyle maddî fertlerin

80 Abdurrahman b. Ahmed el-İcî, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam*, Beyrut-Kahire-Dımaşk, (trs.), 60-61.

81 Kaşânî, *el-Lemeât*, 185b.

82 *el-Müsül*, 12.

83 *el-Müsül*, 15.

işlerini gözetleyen mükemmel bir soyut ferdi vardır. Aynı şey diğer hayvan ve bitki türleri için de geçerlidir. Nasıl ki bu türlerin bozulma ve yok olan fertleri var ise, her türün sabit ve değişmeyen bir ferdi vardır.”⁸⁴

Ancak Platon’un hangi eser(ler)inden aldıklarını belirtmedikleri bu bilgilerin, doğruluk derecesini tam olarak tespit etme imkanımız bulunmamaktadır.

Anlaşıldığı kadarı ile İslam düşünürlerinden bazılarının göre, Türlerin Efendileri, Platon’un İdeleri’dir ve bu ideler de soyut akıllardır. Ancak Platon’un savunduğu ideler ile Türlerin Efendileri arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıkları şöyle sıralayabiliriz: Türlerin Efendileri, altında bulunan türleri yönetip olgunlaştırırken, Platon’un İdeleri sadece bu varlıklara, varlıktan pay vermektedir. Yani âlem üzerinde müdebbirlik vasfına sahip değildir. Bir başka farklılık ise, Türlerin Efendileri mümkün varlıklar içerisinde değerlendirilirken, Platon, ideleri ezeli ve ebedi varlıklar olarak görmektedir.

2- Türlerin Efendileri Ve Melekler

Türlerin Efendileri fikri ile karşılaştırmamız gereken diğer varlıklar da meleklerdir. Çünkü bir çok İsrakî filozofa göre Türlerin Efendileri denilen varlıklar, aslında dinî terminolojideki meleklerdir.⁸⁵ Bu itibarla, Türlerin Efendileri’ne ait olarak kabul edilen özelliklerden birçoğu, farklı dinlerde de olsa, meleklerde bulunmaktadır. Ancak biz İslam inancındaki melek kavramı ile Türlerin Efendileri’ni karşılaştırmak istiyoruz.

İslam filozoflarının çoğunluğuna göre melekler, duyularla algılanamayan latif güçler⁸⁶ olup, beşerî ruhlar gibi soyut cevherlerdir. Fakat melekler, ruhlardan hem mahiyet olarak farklı hem de kuvvet ve ilim bakımından daha mükemmeldir. Aralarındaki nispet, güneş ile ışığın nispeti gibidir. Meleklerden bir kısmı insan ruhunun bedene bağlı olduğu gibi, feleklerin ve yıldızların kütlelerine bağlıdır. Bazılarının da felekler ile bir ilgisi olmayıp, tamamen Allah’a ibadet etmektedirler. Bu melekere mukarreb yani Allah’a yakın melekler denilmektedir. Mukarreb meleklerin, felek ve yıldızları yöneten melekere nispeti, meleklerin insanlara nispeti gibidir.⁸⁷

Aslında melekleri genel olarak iki grup halinde tasnif etmek gerekir. Bunlardan birincisi Tanrı’nın bilgisinden haberdar ve başkasıyla meşgul olmayan melekler olup, sadece Allah’ı tesbih ederler.⁸⁸ Diğerleri ise kaza ve kader kaleminin işleyişine göre gökten yere yönelik işlere bakan ve Naziat suresinde⁸⁹ belirtildiği gibi, âlem ile ilgilenen meleklerdir.⁹⁰

84 Âmili, 79.

85 Kasabbaşızâde, *Müsülîl-Eflâtûniyye*, 152a.

86 İbn Sinâ, “(Peygamberlerin) Peygamberliklerin(in) İspatı, ve Onların Kullandıkları Sembol ve Örneklerin Yorumu Hakkında Risale”, (İbn Sinâ Risaleleri içinde), çev. Alparslan Açıkgeç- M. Hayri Kırbaçoğlu, Ankara, 2004, 44.

87 Elmali, I, 260.

88 Enbiya/21, 20.

89 Naziat/79, 5.

90 Elmali, I, 260.

Âlem ile ilgilenen melekler, işrakî filozoflar ve bazı şii-bâtınî âlimler tarafından Türlerin Efendileri olarak adlandırılmaktadır. Meselâ, şii hadisçi el-Kuleynî (ö.941)'ye göre, Türlerin Efendileri, âlem ile ilgilenen meleklerdir. Ancak bu melekler, İslam Dini'ndeki arşı taşıyan (hamele-i arş) melekler olmayıp, onlardan farklı bir melek grubudur. Sadece âlemin yönetimi ile ilgilenen bu meleklerle irtibat kurulabilir. Bunun için, insanın riyazet ile çokça meşgul olması ve nefsinı temizlemesi gerekir. Meselâ, Hz. İbrahim söz konusu meleklerle bu yolla irtibat kurmuştur. İşte bu tür meleklerle, İşrakîler Türlerin Efendileri, meşşâîler ise Kutsal Akıllar (Ukûl-i Kadîse) adını vermiştir⁹¹.

İslam inancında, âlemin işlerini yürütmekle görevli bir meleğin bulunduğundan bahsetmiştik. Bu melek İslam âlimlerince Mikail olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca "Bir iş yönetenler hakkı için"⁹² ayetinde Allah'ın üzerine yemin ettiği varlığın melek olduğu hususunda, bir çok müfessir görüş birliği içindedirler. Onlara göre melekler bu işi sadece kendilerine emrolunduğu gibi yapmaktadırlar.⁹³

Meleklerden her birinin, âlemde bulunan varlık türlerinden birisini idare ettiği gibi bir görüşün bulunduğu eskiden beri bilinmektedir. Meselâ, Şii imamlardan Ca'fer es-Sâdık'a göre meleklerden her bir sınıf, yaratılmışlardan bir cinsi korumakla görevlidir.⁹⁴ Ancak Ca'fer es-Sâdık bu meleklerle Türlerin Efendileri gibi bir ad vermemiştir.

Bütün bu ifâdelerden de anlamaktayız ki, âlemin yönetilmesi ile ilgili bazı melekler görevlendirilmiştir. İşte bu tür meleklerle, işrakî filozoflar tarafından Türlerin Efendileri adı verilmiştir.

3- Türlerin Efendileri ve İlahî İsimler

İslam inancında Esmâ-i Hüsnâ olarak adlandırılan ve Allah'a ait olduğu Kur'an'da⁹⁵ belirtilen isimlerin, işrakî filozoflar ve bazı mutasavvıflar tarafından Türlerin Efendileri olarak yorumlandığı ve her ilahî ismin bir varlığın rabbi olduğu⁹⁶ şeklinde görüşler bulunmaktadır. Bundan dolayı "Türlerin Efendileri" ile "İlahî İsimler" in bir karşılaştırmasını yapmak istiyoruz.

İbn Arabî ve Sadreddin Konevî (ö.1274) gibi vahdet-i vücûdu savunan mutasavvıflara göre, âlemin meydana gelişi, mutlak yokluktan değil, İlahî isimler ve sıfatlar vasıtasıyla bizzat İlahî varlığın kendisinden kaynaklanmak-

91 Ebu Ca'fer Muhammed b. Yakub el-Kuleynî, *Usûl mine'l-Kâfi*, Kitabu't- Tevhid, C. I, Tahran, 1389, 132.

92 Naziat/79, 5.

93 Fahrüddin er-Râzi, *Tefsîr-i Kebîr/ Mefâtihu'l-Gayb*, XXII, çev. S. Yıldırım- L. Cebeci- S. Kılıç- S. Doğru, Ankara, 1995, 454; Ayetullah el-Uzmâ Mekarim eş-Şirazi, *Nefehâtü'l-Kur'an*, III, 315.

94 Ebu Câfer Muhammed b. Ali el-Kummî Şeyh Sadûk, "Risaletü'l-İ'tikadi'l-İmamiyye", çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara, 1978, 106.

95 A'raf/7, 180.

96 Muhsin el-Feyzu'l-Kaşanî, *Tefsiru's-Saif*, I, tahkik ve talik, Hüseyin el-A'lemî, (b,y; trz.), 113.

tadır. Bu oluş, İlahî isim ve sıfatlar vasıtasıyla İlahî varlığın dışı vuruşu ve an be an değişmesi, yenilenmesi ve tekrar ona dönmesi olarak kabul edilmektedir.⁹⁷ Bu itibarla ilahî isimler, var olan şeylerin, maddeleri ve mümkünlerin asıllarıdır. Oluştaki a'yandan hiçbirinin zuhuru, bu isimler olmaksızın mümkün olmadığı gibi; imkan âleminin rükünlerinin kaideleri de ancak bunlara dayanarak sabit olabilirler⁹⁸. Çünkü, ilahî isimlerin her birisi, ayrı bir varlığın özel rabbi (rabb-ı hass) konumundadır. Meselâ, ilahî isimlerin en yücesi olan Allah ismi, Hz. Muhammed'in veya insan türünün özel rabbidir. Diğer isimler ise, Allah ismi altında mündemiç olarak bulunan isimler olup, hepsi eşit seviyededirler.⁹⁹ Bu isimlerden "semî ve basîr" havyan türünün ve "refu'd-dâim" de feleklerin özel rabbidir.¹⁰⁰

İlahî isim ve sıfatlardan her birisinin bir türün rabbi olduğunu en açık bir biçimde savunanların başında İbn Arabî'nin geldiğini söylemiştik. Şimdi onun bu husustaki görüşlerini kendi ifâdeleri ile vermek istiyoruz.

"..Allah denen varlık, zatı bakımından tek, bir, eşsiz, isim ve sıfatları bakımından bir küll, yani topluluktur. Her mahlukun ancak kendisine göre bir rabbi yani tanrısı vardır. Bu itibarla Allah'ın o mahluka göre küll olması imkansızdır. Bununla beraber Allah'ın zat âlemindeki birliğinden hiçbir mevcut için kâdem yoktur. Herhangi bir mahlukta Allah'tan şu eser vardır ve diğer mahlukta bu şey vardır denilemez. Çünkü o, ezeli varlık parçalanmayı kabul etmez. Ve onun eşsiz birliği kendisinde bilkuvve mevcut olan bütün isim ve sıfatların toplamıdır.

(...) Her mahlukun söylediğimiz gibi, tanrısının rızasını kazanması başka bir kulun tanrısı nazarında da beğenilmiş olmasını gerekli kılmaz. Çünkü mahluklar tanrılığı ancak külden seçtiler. Tek ve eşsiz olan zattan almadılar. Şu halde her mahluka ancak külden münasip olan şey belirdi ki o da onun tanrısıdır."¹⁰¹

İbn Arabî'ye göre "Kül" olan Tanrı, isim ve sıfatlar topluluğu olduğu için, bu isim ve sıfatlardan her birisi, bir türün veya şahsın "rabbi" konumundadır.

İbn Arabî'nin "*Tedbrât-ı İlahîyye*" adlı eserine şerh yazan A. Avni Konuk (ö.1938)'ün iddiasına göre de İbn Arabî, her bir varlığın özel sahibi (rab)'nin bulunduğu ve bunların da, ilahî isimler olduğunu savunmaktadır. Çünkü Tanrı'nın ilminde her şeyin hakikati sabittir. Söz konusu hakikatler ise ancak İlahî isimlerin gölgesi mesabesinde. Dolayısıyla İlahî isimlerden her birisi bir eşyanın özel rabbidir.¹⁰²

97 Bkz. Mehmet Bayrakdar, "*İbn al-Arabî'de Oluş ve Varoluşsal Çeşitlenme*", A.Ü.İ.F.D. XXV, Ankara, 1981, 352.

98 Sadreddin Konevî, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul, 2002, 10-13.

99 Konevî, 32; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1993, 72.

100 Hüseyinzâde el-Âmulî, *Nefsu'l-Emr, Terasûnâ*, S. VI, 1407, 67.

101 İbn Arabî *Fusûs-ül-Hikem*, çev. Nuri Gencosman, İstanbul, 1992, 97-99.

102 İbn Arabî- Ahmed Avni Konuk, *Tedbrât-ı İlahîyye Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahra- li, İstanbul, 2001, 125, 289-290.

Görüldüğü gibi, Türlerin Efendileri olarak adlandırılan varlıklar ile, tasavvuftaki İlahî isimler arasında bir benzerlik görülmektedir. Çünkü her iki varlık da, bir türün yöneticisi veya efendisi (rabbi) durumundadır. Yine her ikisinde de, söz konusu varlıkların en üstünü, insan türünün efendisi olan varlıktır. Ancak mutasavvıflar insan türünün efendisini Allah olarak kabul ederken, İshrâkîler bu varlığı Allah'ın dışında başka bir varlık olarak kabul etmekte ve ona farklı isimler vermektedirler.

İbn Arabî'nin talebesi olan Sadreddin Konevî de, İbn Arabî'nin görüşlerini biraz daha açık hale getirmiş ve bu bağlamda; İlahî isimleri izah etmeye çalışmıştır. Onun anlayışına göre de, Allah'ın güzel isimleri olarak kabul edilen isimlerden her birisinin, ayrı bir zuhur yeri bulunmaktadır. Meselâ, Rahman ismi, hikmetin gerektirdiği tarzda a'yanın kabiliyetlerine göre varlığı ve sûrî kemali, her şeye veren (müffiz) anlamına gelmektedir. Rahîm ismi ise, yaratıkların zuhuru, korunması ve buldukları hal üzere rızklarının temininde etkin olan bir isimdir.¹⁰³ Hâlik ismi, a'yanın menşei, Bârî ismi ise onları tedbir edendir. Bazı mutasavvıflar, "Bârî" isminin, özellikle unsurî varlıklar olmak üzere bütün varlıklar üzerinde zuhur ettiğini belirtirler. Bazıları ise bu ismin, bütün tümel tabiat âlemlerinde genel tasarruf sahibi olduğunu kabul ederler. Böylelikle bu ismin tasarrufu altına ulvî/ruhânî ve süffî/cismanî bütün tabii sûretler girer. Bunlar, tümel heyûlâ mertebesinde zuhur edip, varlığın nihâî mertebesine kadar olan şeylerdir.¹⁰⁴

İbn Arabî ve Konevî ile aynı görüşleri paylaşan Cîlî (ö.1428) de; ilahî isimlerin özelliklerine değinmekte ve her bir ismin ayrı bir izahını yapmaktadır. Ona göre Türlerin Efendileri'ne benzeyen bazı İlahî isimler bulunmaktadır. Meselâ Cîlî, "rab" ismini, altında müşterek isimlerin bulunduğu mertebe olarak kabul etmekte ve bu itibarla her varlığın, ayrı bir rabbinin bulunduğunu söyleyerek şöyle demektedir: "*Hiçbir rab yoktur ki, onun merbubu olmasın; hiçbir merhub da yoktur ki onun rabbi olmasın*".¹⁰⁵ Cîlî'nin bu sözlerinden, varlıklar meydana getiren ve yaratmanın temel prensibi olan şeylerin, Allah'ın isim ve sıfatları olduğunu anlamaktayız. Bu itibarla âlemin her hangi bir parçasını meydana getiren isme o varlığın "özel rabbi" denilmektedir.¹⁰⁶

Türlerin Efendileri ile İlahî isimler arasında bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Bu farklılıklardan en belirginini, Türlerin Efendileri'nin yönetici varlıklar kategorisine dahil olması ve yaratma ile bir ilgilerinin bulunmamasıdır. Halbuki ilahî isimler hem yaratıcı hem de yönetici olma özelliklerini birlikte taşımaktadır. Bu sebeple müessirlikte değil de müdebbir olma bakımından iki kavram arasında bir benzetme yapmak mümkündür.

103 Konevî, 39.

104 Konevî, 63.

105 Abdülkerim el-Cîlî, *İnsan-ı Kâmil*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, İstanbul, 2002, 100.

106 Cîlî'nin isim ve sıfatlar hakkındaki görüşleri için bkz: Abdullah Kartal, *Abdülkerim Cîlî, Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi*, İstanbul, 2003, 113-145.

d- Türlerin Efendisi Fikrine Yöneltilen Bazı Eleştiriler

Türlerin Efendileri fikrine farklı kesimlerden eleştiriler yöneltilmiş olduğunu görmekteyiz. Bu eleştirileri; İsrâkilerin Türlerin Efendileri olarak kabul ettikleri Platon'un İdeleri'ne yöneltilen felsefi eleştiriler ve bizzat Türlerin Efendileri fikrine yapılan dinî eleştiriler olmak üzere iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Çünkü, Farabî ve İbn Sinâ gibi filozofların, Platon'un İdeleri'ne yönelttiği eleştirileri de, Türlerin Efendileri fikrine yapılmış olan eleştiriler olarak değerlendirebiliriz.

1. Felsefi Eleştiriler

Türlerin Efendileri fikrine meşşailerin, Platon'un İdeleri hakkındaki görüşlerini belirtirken yönelttiği eleştirileri, felsefi eleştiriler olarak kabul edebiliriz. Bu konuda daha önce bilgi verildiği için tekrar etmeyi gerekli görmüyoruz. Ancak son dönem Osmanlı düşünürlerinden İbrahim Gözübüyükzâde (ö.1838)'nin görüşlerini belirtmeden de geçmek istemiyoruz. Gözübüyükzâde'ye göre, Platon'un İdeleri (Müsül-i Eflâtûniye) denilen ve tabii türlerin haricte mevcut bir şahsî türü olarak kabul edilen görüş, bir galat-ı meşhur olup, zafiyeti açıktır. Çünkü somutluk (müşahhasat)'tan ve haricî lahikalardan soyut bir şey haricte bulunmaz. Gözübüyükzâde'nin bir başka itirazı ise, haricî varlıkların, bedenleri ile bunların ideleri ya da türlerinin efendileri olarak kabul edilen varlıkların mahiyetlerinin karışmasından meydana geldiği görüşüdür. Bu durumda soyut varlıklar ile somut varlıklar, bir bütünü oluşturan tükeller durumdadırlar. Halbuki, soyut bir varlığın, karışık mahiyetler arasında müşterek bir cüz olması düşünülemez.. Çünkü soyut mahiyet olmak, karışık olmanın karşıtıdır.¹⁰⁷

2. Dinî Eleştiriler

Filozofların tenkitlerinin yanı sıra bazı dinî gruplardan da Türlerin Efendileri fikrine bir takım itirazların yapıldığını görmekteyiz. Bunların başında Selefî inanca sahip olan din âlimleri gelmektedir. Onlardan bazıları bu fikirleri çok tanrıçılık ve savunucularını da dalâlet ehli olarak görmüşlerdir. Çünkü, onlara göre Türlerin Efendileri fikri, Antik Yunan'daki çok tanrıçılık fikrinden etkilenmek sûretiyle meydana gelmiş fikirlere aittir.

Türlerin Efendileri fikrine, "muhakkikler" olarak adlandırılan tasavvufî kelimcilerin de bazı eleştiriler yönelttiğini görmekteyiz. Onların yapmış oldukları itirazları Sühreverdî'den öğrenmekteyiz. Çünkü Sühreverdî, sufi kelimcilerin eleştirilerine cevap vermek için, önce onların tenkitlerine değinmiş sonra da bu tenkitleri cevaplandırmıştır. Sühreverdî'nin belirttiğine göre sufi kelimciler, türlerin değil sadece türlere ait şahısların efendisinin olabileceği ve bunun da o varlığın cevheri olduğunu ifade etmişlerdir. Bu görüşü savunanlar, farklı bir gerekçe ileri sürmektedirler. Onlara göre Türlerin Efendileri olan

107 İbrahim Gözübüyükzâde, *Eflatun'un İdelerini Tahkik Risalesi*, çev. Osman Keskiöğlü, (Risaletü'n fi Hakkî'l-Besmele), Ankara, (trs.), 84-85.

varlıklar, arazî türlerin bir kalıbı veya örneği olarak tanımlanmakta ve Allah'ın da arazî varlıkları bu örneğe göre yarattığı şeklinde yorumlanmaktadır. Eğer böyle olmuş olsaydı, arazî varlıkların örneği olarak görülen varlıkların da bir örneğinin olması ve bunun sonsuza dek sürmesi gerekirdi. Halbuki Allah örneksiz yaratandır.¹⁰⁸

Bir diğer eleştiri ise Müşebbihe fırkasından gelmektedir. Onların tenkitlerini de Sühreverdî'den öğrenmekteyiz. Sühreverdî'nin verdiği bilgilere göre Müşebbihe, maddeden müstakil tamamen soyut bir cevheri kabul etmediği için, Türlerin Efendileri fikrine de karşı çıkmaktadır. Onlara göre Allah'ın haricindeki her varlık maddî varlıktır. Dolayısıyla bu varlıklar üzerinde maddî olmayan bir varlığın tasarrufta bulunması akla uygun değildir. Şayet insan türünün bir sahibinin olması gerekiyorsa, bunun insan nefsi olması lazımdır. Çünkü insan nefsi, kendisi ve tasarrufta bulunduğu bedenden oluşan tek bir varlıktır. Bundan dolayıdır ki, bedeninin elem duymasından elemelenir ve hazlarından da haz duyar.

Bu eleştirilere Sühreverdî şöyle cevap vermektedir: Türlerin Efendileri, kadîm filozoflara göre, müşebbihenin iddia ettiği gibi nefis değildir. Çünkü Türlerin Efendileri, kendi türüne feyiz verdiği zaman, nefsin aksine onunla tamamlanmaya muhtaç olmaz. Yani insanî nefis, kendisini beden vasıtası ile tezahür ettirirken, Türlerin Efendileri'nin kendisini tezahür ettirmesi için böyle bir bedene ihtiyacı yoktur.¹⁰⁹

Ayetullah Nasir Mekârim eş-Şirazî (ö.1388)'nin de bir takım itirazı bulunmaktadır. Ona göre Türlerin Efendileri fikri, Antik Yunan'daki çok tanrıcılık inancından kaynaklanmaktadır. Çünkü Antik Yunan inançlarına göre yer yüzünde bulunan bütün varlıkların hem türlerinin hem de şahıslarının birer yöneticisi bulunmaktadır. Bu yöneticilerin üstünde ise Tanrıların Tanrısı (Rabbu'l-Erbâb) olan en büyük tanrı vardır. Büyük tanrı âlemin bütün işlerini tek başına yönetemediği için yardımcı tanrılar edinmiştir. Bu tanrılar da genel olarak iki gruba ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi yaratıcı tanrılar ve diğeri de yönetici tanrılardır.

Şirazî'nin iddialarına göre Antik Yunan'da o kadar çok tanrı bulunmaktaydı ki, bunların sayısı neredeyse o dönemde yaşayan insanların sayısı kadardı. Benzer fikirler, İslam gelmeden önce Araplar arasında da bulunmaktaydı. İşte bu yüzden Fatıha Suresi'nin ilk ayeti, âlemin tanrılar tarafından değil, bir tek olan Allah tarafından yaratılıp yönetildiğini belirtmekte ve bu fikirlerin geçersizliğini ortaya koymaktadır.¹¹⁰

Sonuç

Kanaatimizce Türlerin Efendileri fikri, tamamen İslam düşüncesinin icat ettiği bir kavram olmayıp, ilahî ve ilâhî olmayan bir çok dindeki tanrı, melek

108 Sühreverdî, *el-Meşârî*, 461.

109 Sühreverdî, *el-Meşârî*, 463-64.

110 Ayetullah Nasir Mekarim Şirazî *Tefsir-i Nümune*, I, 27-34.

ya da ruhânî varlıklar inancı ile Hermetik ve Antik Yunan düşüncesinin de etkisiyle, felsefi bir görünüme bürünmüş ve orijinalliği de bulunan bir fikir olup, özellikle İsrakî İslam düşüncesinde kendisine yer bulmuştur.

Söz konusu fikrin İslam düşüncesine girişi çok eski olmasına rağmen felsefeye dahil olmasının ise Sühreverdî ile başladığını söyleyebiliriz. Daha sonra da özellikle İsfahan Okulu denilen görüşe mensup filozofların bu fikri geliştirmeye çalıştıklarını görmekteyiz. Ancak bu fikir, zaman zaman tenkitlere tabi tutulmuş ve hatta çoktanrıcılıkla bile itham edilmiştir. Gerçekte ise bu fikirdeki "efendi" (rabb) anlayışı bir tanrıdan ziyade, Tanrı'nın görevlendirmiş olduğu bir varlık olarak görülmektedir. Bu varlık, felsefede Platon'un İdeleri ile, dinde ise melekler ile özdeşleştirilmektedir.